

HARPUT'TA DİVÂN ŞİİRİ GELENEĞİ

Dr. M. Naci ONUR*

Klasik edebiyatımızın temelleri Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra verdikleri ilk eserlere dayanır. Geniş iklimlerde dil açısından az çok farklı gelişen İslami edebiyat, Osmanlı imparatorluğunda 13. Yüzyıldan başlayarak gelişimini sürdürmüş ve üç kıt'ada 600 yılı aşkın bir müddet hayatini devam ettirmiştir.

13. yüzyıldan sonra saray, konak, medrese çevrelerinde ve bunlara yakın mahfillerde, okumuşlara mahsus yeni yapılanan Arap edebiyatı yanında, İran edebiyatının da temsiliyle İslam kültürünün kollarından faydalanan ve Türk benliğinin özelliklerini de yansıtan ve mahalli çizgileri veren klasik edebiyatımız ve şiirimiz altı asır devam etti.

Yüksek zümre, Saray, Klasik veya Divan edebiyatı diye de isimlendirilen; asırlarca dil ve muhteva bakımından klasik kabul edilen bu tarz, daha ziyade manzum eserlerden meydana gelmiştir.

Divan edebiyatı Anadolu'da, Selçuklular zamanında Hoca Dehhani ile başlamış, 14. Yüzyılda Ahmedî, Şeyhoğlu, Ahmed-i Dai ile varlığını göstermiş, kuruluş dönemi olan 15. Yüzyılda Şeyhi ile devam etmiş, geçiş dönemi olan 15 ve 16. Yüzyıllarda Ahmet Paşa, Necatî, Zâtî, Baki, Hayalî, Nev'î, Fuzulî, Ruhi-i Bağdadi ile devam etmiştir. Olgunluk dönemi olan 16 ve 18. Yüzyıllar arasında Yahya, Nailî, Nef'î, Nâbî, Nedim, Şeyh Galib'le yürümüş, çöküş dönemi olan 19. Yüzyılda Yenişehirli Avnî, Ziya Paşa gibi şahsiyetlerin eserleriyle dünyanın sayılı edebiyatları içine girmiştir.

Divan edebiyatı kaynağını; ayet, hadis, tefsir, kelam, İslam tarihi, tasavvuf, peygamberlerin kıssaları, efsane, rivayet, mitolojik hadiseler, Türk tarihi, deyim, atasözü gibi unsurlardan alır. Divan şiirinde rastgele benzetme ve hayal kullanılmaz. Divan şiirinin özünü mazmunlar teşkil eder. Bunlar, beyit içinde gizli manalar demektir. Usta Divan şairlerinin şiirleri, sağlam ve ölçülüdür ve hiçbir kelimesi değiştirilemez, değiştirilecek olursa şiirin bütünlüğü bozulur, temelden sarsılmış olur.

Harput'ta Divan şiirinin başlangıcını 1563'te doğan Hasan Burhaneddin-i Cihangiri'ye dayandırıyoruz. Şair, Elazığ'ın Perçenç (Akçakiraz) köyünden olup, 1592' de Bursa'ya gitmiş, Halvetiye şeyhliğini

* Emekli Öğretim Üyesi-ELAZIĞ

1611 yılında almış, birçok mürit yetiştirmiş, 1657 'de İstanbul'da Cihangir mevkiinde yerleşmiş ve 1663' te vefat etmiştir¹. Elimizde, aruzla yazılan şiirindeki bir dörtlük şöyledir.

*“Kebab oldum yâr aşkına kavruldum
Harman oldum yâr uğruna savruldum
Ben ki bu cihânda senden ayrıldım
Daha cân gezdirmem, cân neme gerek”*

Harput'ta şiir tekniğinin büyük ekseriyetle Divan şiiri tarzında geliştiği, ancak Halk şiiri tarzında çok cılız kaldığı bilinmektedir. Bu görüşü Tahir Abacı, Harputlu şair Yusuf Şükrü bahsinde belirtirken, şöyle diyor².

“Harput'ta 19.YY. içinde Divan şiirinin bütün biçimlerini başarıyla kullanmış ve özgün el yazması Divanlar ya da Şiir Mecmuaları bırakmış, Yusuf Şükri-i Harputi gibi şairler yetişmiştir. Buna karşılık, yöreden antolojilere geçecek ölçüde bir halk şairi çıkmamıştır. Ayrıca Harput, önemli kültür merkezlerinden biri olduğundan ve medrese kültürü güçlü bulunduğundan şairleri, daha çok Divan edebiyatı etkilemiştir.”

Harput'un yetiştirdiği önemli bir şahsiyet de şair Rahmi'dir. Rahmi-i Harputi veya Rahmi Hoca diye de anılır. 1802 de Yurtbaşı köyünde doğan Rahmi, Kaside-i Bürde şarihî Ömer Naimi Efendi ile beraber Diyarbakır, Anteb ve Kayseri'de medrese tahsili görmüşlerdir. Tesbit ettiğimiz 47 Harputlu Divan şairi içinde Kanbalak-zade Hazmi ve Rahmi, tertipli birer Divana sahiptir. Diğerlerinin şiirleri dağınıktır. Şair, 1884'te 82 yaşında vefat etmiştir. Divanını, Hacı Hayri Bey bir araya getirmiş ve 1886 yılında Mamuratü'l-Aziz Matbaasında bastırmıştır³.

Harput'taki Divan şiiri geleneğinin kuvvetli temelleri vardır. Bu tekniğe ve şiir yapısının özelliklerine Harputlu Rahmi'nin bir gazelinin birkaç beytinde rastlayabiliriz⁴.

1 *“Neş'e-i zevk-i visâlin ruh-i zibâda mıdır
Sâkîyâ gamzede mi meyde mi minâda mıdır*

2 *Nûş eder bâde ayağ üzre dediler sâkî
Ya benim gibi aceb yâr da üftâde midir*

¹ ONUR, M.Naci- Harputlu Divan Şairleri, Elazığ-Mart 2013

² ABACI, Tahir-Elazığ Harput Türküleri, İstanbul-2000; .ONUR, M. Naci,-Harputlu Rahmi Divanı-Ankara.1996

³ Divan-ı Rahmi-i Harputi, Mamuratü'l-aziz Vilayet Matbaası-1303

⁴ ONUR, M.Naci- Harputlu Rahmi Divanı Ankara -1996

3 *Genc-i gamdan hele reh-yâb olabilmem Rahmî*
Dâimâ cevri-i felek hatır-ı nâ-şâde midir

1 “Ey saki, kavuşma zevkinin neş’esi güzel yanağında mı, yan bakışında mı, şarapta mı yoksa kadehte midir?

2 Saki için ayak üstü bile içki içiyor dediler. Acaba buna sebep sevgilinin de benim gibi ayaklar altına düşmüş olması mıdır?

3 Rahmi, gam ve keder köşesinden bir çıkış yolu bulup kurtulamam, acaba feleğin eziyeti daima mutsuz insanların üzerine midir?

Divan edebiyatında nazım şekilleri değişmez. Kaside , gazel, kıt’a, terkeb-i bend, terci-i bend , rübai, tuyuğ, mesnevi, muhammes, müseddes , şarkı gibi nazım şekillerine yer verilmiştir⁵.

Nazım biriminin en küçüğü mısra, iki mısranın da bir araya gelişiyle bir beyit oluşmuştur. Şiirler aruz ölçüleri içinde beyitlerden oluşur. Gazeller genellikle beş beyitlidir. Bu beyit sayısını aşan manzumeler de vardır.⁶

Divan şiirinin konusu aşk, kadın, şarap ve tabiattır. Bu temel özellikler hiç değişmez. Bunlar çok defa mücerrettir. Aşk tek yanlıdır, aşık hep sever, acı çeker. Sevgili sultandır, acı çektirir. Bütün bu özellikleri Harput’ta yetişen ve özellikle de 19. Yüzyılda toplanan şairlerimizde görebiliriz.

Bu yüzyılda, Hacı Hayri Bey de çok kuvvetli bir şair olarak karşımıza çıkar. 1860-1910 yılları arasında yaşamıştır. Küçük yaşta babasıyla Hacca gitmiştir. Şair Bedri Çarsancaklı’nın dayısıdır. Çeşitli yerlerde mektupçuluk görevlerinde bulunmuştur. Mezarı Edirnekapi’dadır. Onun hayat felsefesini şu beyti özetler.

“İstekle değil içtiğimiz bade velâkin
Hicr ateşini zehr ile söndürmek içindir”

Kadı Burhaneddin ile başlayan, Urfalı Nabi, Harputlu Rahmi, Osman Nevres’le devam eden ve Hacı Hayri Bey de dahil 30’un üzerinde şairin “OLAYDI” redifiyle yazdıkları şiirler içinde aşağıdaki Hayri Bey’e ait olanı, hem duygu hem de sanat yönünden oldukça güzeldir⁷.

“Sinemde bir tutuşmuş yanmış ocağ olaydı
Zülfün karanlığında bezme çerağ olaydı

⁵ BANARLI, Nihat Sami-Resimli Türk Edebiyatı Tarihi

⁶ PALA, İskender-Ansiklopedik Divan Sözlüğü, Ankara-1989

⁷ ONUR, M. Naci –Harputlu Şair Hacı Hayri Bey, Elazığ-2004

*Meyhâneler kapısı bahtım gibi kapansın
Rindâne bade içmek sensiz yasağ olaydı*

*Deşt-i cünûn içinde gezmezdi böyle gönlüm
Giysuların kemendi boynumda bağ olaydı*

*Terk-i cünûn ederdi Leylâ gamıyla Mecnûn
Bir gün yüzün göreydi âlemde sağ olaydı*

*Gülşen-serây-ı hüsnün bir âh ile yıkardım
Kanûn-i aşk içinde cüz'i mesâğ olaydı*

*Efsâneler yazardım sevdâ-yı aşka dâir
Gamdan dilimde Hayrî hâl-i ferâğ olaydı”*

Yine Hacı Hayri Bey döneminde yetişen ve onun arkadaşları olan ve Harput'ta Çeribaşı-zade Asım ve Ali Beyler diye tanınan iki kardeşten Ali Bey'in şairlik yönünün daha iyi olduğunu belirtmek gerekir. 1840-1875 yılları arasında yaşayan ve genç yaşta ölen Ali Bey, ilk tahsilini Harput'ta yapmış, Hacı Hayri ve muasırı şairlerle yakın arkadaşlık kurmuştur. Hatta Hacı Hayri Bey'in Harput'ta okunan

*“Sinemde bir tutuşmuş yanmış ocağ olaydı
Zülfün karanlığında bezme چراغ olaydı”*

diye başlayan şiirinin bestekarının Çeribaşı-zade Ali Bey olduğu, Doç.Dr.Nesime Ceyhan tarafından belgeye dayanılarak kaydedilmektedir⁸.

Fikret Memişoğlu da Ali Bey'in şiirini tanzir etmiştir⁹. Ali Bey, şiirlerinde “Serseri” mahlasını kullanmıştır¹⁰.

GAZEL-İ SERSERÎ'den birkaç beyit örnek olarak verelim.

*“Nedendir sevdiğim bilmem bu gün mestanedir gözler
Kim incitmiş seni meyleylemiş giryânedir gözler*

*Ne hâcet mey için meyhâneye üftâdeler gitmek
Eder ihsân dem-a-dem leb-be-leb peymânedir gözler*

*Gönül şaşkındır ol yâr elinden Serserî olmuşdur
Olur kâh âşina kâh hışm ile bîgânedir gözler”*

⁸ CEYHAN,Nesime-19.YY.daHarputlu İki Şair,Mustafa Asım ve Çeribaşızade Ali Bey'ler-İstanbul,2010

⁹ MEMİŞOĞLU,Fikret –Harput Divanı, Elazığ-1995

¹⁰ SUNGUROĞLU, İshak- Harput Yollarında, İstanbul-1958

Harput'taki Divan şairlerinin şiirlerinde de sevgili; servi boylu, ince belli, siyah saçlı, yanakları gül kırmızısı, gözleri siyah, bakışları ok gibi delici ve daima genç bir kadındır. Bu mazmunlarla, 600 yılı aşkın devam eden Divan edebiyatının dili de Arap, Fars ve Türk dilinin karışımı olan Osmanlıca olmuştur. Divan şiirinin Doğu yakasını teşkil eden Harput'taki şiirde de aşk iki türlüdür, biri beşeri, diğeri ilahi aşktır. İlahi aşk, maddi aşkla başlar, dünyadaki güzellere aşık olan şair, bu durumu mücerret hale dönüştürerek, ilahi aşka dalar. Böylece Tanrı'nın benliğine kavuşmaya çalışır. Harputlu bir çok şairde bunu görmemiz mümkündür.

1870-1956 yıllarında yaşayan içli ve duygulu Divan şairimiz Mustafa Sabri Efendi, çok çeşitli görevlerde bulunmuştur. Pertek kadılığı da yapmıştır. Başından geçen ailevi olaylar ile yüzlerce sosyal hadiselerle düçar kalan Sabri Efendi, yine de tevekkülü elden bırakmamıştır. Aşağıdaki şiiri, bu fikrimizi doğrular mahiyettedir¹¹.

*“Tarife sığmaz Allah mümkün değil beyânı
Dil açamaz bu bahsi zira bu hâl ruhânî
Var varlığın suya ver dersen bulam o kanı
Hem terk-i masivâ kıl çek nefsi tezce dara
Bu nâmeyi yazan cân tam eski bir kafadır
Görmez safâ yüzünü çektiği hep cefadır
Mahlasda Sabrî derler tam ismi Mustafadır
Şöhretce talihsizdir soy adı bahtı kara”*

Divan şairinin başarılı olabilmesi için, dilin inceliklerini bilmesi gerekir. Bunun için şairler, hüsn-i ta'lil ve teşbih san'atlarına sıkça başvururlar. Divan şairleri için benzetilenler, yani neyin neye benzetileceği bellidir ve bunlar kalıp halindedirler.

Rahmi-i Harputi, Hacı Hayri, Çeribaşı-zade Ali ve Asım Beyler, Hacı Raşid, Yusuf Şükrü, Hacı Necip Paşa, Müftü Faik Efendi, Muallim Sadi, Hafız Osman Öge, Sabri Çavuş, Fikret Memişoğlu, Orhan Koloğlu, Orhan Gökçe, Abdullah Nazırlı gibi şahsiyetlerle Divan tarzı şiir, 21. Asra kadar gelmiştir.

Harput'ta Divan şiiri geleneğinin sürdürülmesinin sebebini, yörenin insanların kültür seviyesinin fazlalığına ve ilim alanında ileride oluşuna bağlamamız gerekmektedir. Zira eski çağlardan beri burada medreselerin

¹¹ ONUR, M.Naci-Harputlu Şair Mustafa Sabri Efendi, Elazığ-Ocak ,2007

fazlalığına bağlı, tahsil gören insanların Osmanlı coğrafyasına yayılıp her tarafta görev yaptıkları nazara alınırsa, Harput'un bir ilim ve kültür merkezi olduğu kanaatine varırız. Harput'taki insanların da bilgi seviyesi ile kelime hazinesinin zenginliği, Divan şiirini anlayabilecek kudrette olduklarını gösteriyor.

Bu sebeple, bu yörede Halk şairi ve şiirinin fazla olmadığını, aşıklık geleneğinin hemen hemen hiç bulunmadığını, Halk şiirine de rağbet edilmediğini gözlemleyebiliyoruz. Halk şiiri ve şairinin hiç olmadığı anlamı da çıkarılmamalıdır. Ama Divan şairi ve şiiri yanında Halk şiirinin çok cılız kaldığını söyleyebiliriz. Divan şiir tarzının kültür, yaşayış ve ilim ortamında yeşerdiği gerçeğinden hareket ederek, Harput ve havalisinde Divan şiiri tarzında ve onun kurallarına uygun şiir meydana getiren kırkın üzerinde şairi tesbit ediyoruz.

Bu şairler, Harput ikliminde Divan şiiri geleneğine uyarak, şiirler meydana getirmişlerdir. Mesela bunlar içerisinde 19. Yüzyılda yetişmiş Sungur-zade Abdulkerim Efendi'nin,

*“Bir nıgehle ol nıgâra oldu hayrân gözlerim
Bir günâhla bin belâya oldu şâyân gözlerim
Görmeseydi gözlerim olmazdı gönlüm derd-nâk
Hân mân-ı kalbî yıkdı etti virân gözlerim”*

şeklindeki şiirinde hassasiyet ve duygu seli doruk noktasına çıkmıştır. Yine alim ve mutasavvıf şair Osman Bedrettin (İmam Efendi) Efendi'nin¹²;

*“İçüp muhabbet şerbetin âşık visâle er bu gün
Terket bu dünyâ lezzetin sâdık visâle er bu gün
Bakma bu kudret varına gir Vahdetin gülzârına
Koyma bu günü yarına âşık visâle er bu gün”*

şeklindeki beyitleri, ilahi tarzda yazılmış Allah aşkını terennüm eden bir manzumedir. Harput'ta Divan şiirinin şu anda genç bir temsilcisi de 1991 doğumlu Fırat Üniversitesi, Türkoloji son sınıfında bulunan İlyas Kayaokay'dır. Bir şiirinde şu güzel beyitlere rastlıyoruz.

*“Ehl-i uşşâk âh edip mahbûbu hep yâd eylemiş
Çâresizler nar-ı firkat ile feryâd eylemiş*

¹² AYDOĞMUŞ, Günerkan-Harput Kültüründe Din Alimleri, Elazığ- Nisan 2009

*Ağzı mimdir kaşları ra boy elifdir zülfü dal
Ol murâdım pir felek ağıyâre murâd eylemiş
Kûy-ı yâr âşık bir Bâğ-ı İrem olsa n'ola
Zulm edip onlara cânân şerr-i Şeddâd eylemiş”*

Türk edebiyatı içinde altı yüzyılı aşkın bir zaman diliminde kendine özgü biçimde varlığını sürdüren ve kurallara bağlı bir şekilde günümüzde de hayatiyetini devam ettiren “Yüksek zümre, Divan, Havas, Klasik edebiyat, Saray edebiyatı” isimleriyle anılan bu edebiyat ve mahsulü şiirlerin, Osmanlılarda zirveye çıktığı bilinen bir konudur. İşte bu edebiyatın Doğu yakasında, Divan şiiri sahasında önemli bir yere sahip olan Harput ve Harputlu Divan şairleri de, asırdaşlarından hiç de geri kalmayacak tarzda san’atlarını icra etmişler ve eserlerini ortaya koymuşlar, bu geleneği kendi sahalarında da devam ettirmişlerdir.

